

ШЛЮБНА ОБРЯДОВІСТЬ В СРСР: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена особливостям шлюбної обрядовості в СРСР. Розглядаються питання впливу нової моделі свят в радянському суспільстві. Аналізується картина не/сприйняття нововведень суспільством. Проводиться аналіз витіснення зі свят релігійності з подальшим її витісненням, паралельно при цьому впроваджується нова модель суто радянської обрядовості і нових свят.

Ключові слова: свято, обряд, ритуал, радянська ідеологія, свідомість, ідентичність, культура, побут.

Статья посвящена идеологическому аспекту праздников и обрядов в СССР. Поднимается вопрос о влиянии новой модели праздников и обрядов на общественное сознание, вытеснение религиозности, формирование ценностей и идентичности. Анализируется внедрение новой и трансформация существующей празднично-обрядовой культуры под влиянием государственной политики, характеризуются ее составляющие и особенности, проблемы восприятия населением. На конкретных фактах показан разрыв между официальными канонами празднований, проведения обрядов и повседневными практиками.

Ключевые слова: праздник, обряд, ритуал, советская идеология, сознание, идентичность, культура, быт.

The article is devoted to the ideological aspect of the holidays and ceremonies in the USSR. Question of the influence of the new model holidays and ceremonies on the public consciousness, repression of religion, values and identity is raised. Introduction of new and transformation of current festive and ritual culture under the influence of public policy are analyzed, its components and features, the public perception of the problem are characterized. The gap between the official canons of the celebrations, rituals and everyday practices is shown on a specific example. The approach from the perspective of the life course shifted emphasis on research in life transitions of the individual and the family, defined as the change in family status and its attendant roles and age structure: early learning and graduation, beginning and end of work, migration and return home marriages and equipping their household, parenting, transition into the category of grandparents. In these writings violated various aspects of everyday life and operation of the Soviet population characteristics of his family life. However, the question of the evolution and function of the Soviet Ukrainian families need further of study. Periodic changes in the legal framework of marriage and family relations USSR (identity and in the USSR) were clearly regulated nature of the interaction of ideological and party socialist doctrine formation and family life, and the process of family and domestic relations. We are seeing a kind of double standard Soviet family system. On the one hand the Soviet system of control over private life, including family, led to a kind of feeling of a return to "the good old ancestral times" with moralistic rules, accompanied by a ban abortion (the period of "thaw"), the restriction of divorce, non-recognition of unregistered marriages increased attention to the "morality of the Soviet citizen" in the appointment of the "responsible" positions, public intervention in family affairs and other things that fit into the overall line notions of "decent Soviet family."

Key words: celebration, ritual, Soviet ideology, consciousness, identity, culture, everyday life.

Тема обрядовості періодично виринає не лише в українських, а й в зарубіжних історичних дослідженнях. Кожен прошарок зміни влади характерно підбирає для себе властиві свята й притаманні їм обряди. В цьому розрізі не стояв осторонь і Радянський союз, який приніс доволі стрімко і жорстко нову систему життя з новими святами, а притаманні народові багатовікові традиції назвав натомість архаїзмом. В першу чергу це стосувалося релігійного елементу свят. Власне історію радянського суспільства в контексті його повсякденності досліджували такі вчені як Н.Шліхта[14], В.Нолл[6] О. Коляструк[3], С. Стеценко[13], Н.Лебіна[4], М.Бондарчук[1]. Боротьбу з церковними шлюбами на початку 1920-х років розгорнув комсомол. Це співпало із зміцненням побутових практик непу. У 1922 році газета «Зміна» організувала спеціальну рубрику «За зябра». Тут друкувалися сатиричні замітки, які насамперед засуджували «пережитки минулого». До їх числа був віднесений шлюб, освячений церквою. Характерний приклад можна знайти в тій самій «Зміні» у вересні 1923 року: «У колективі заводу комсомолец Степан Григор'єв відзначився. Знаючи, що комсомол веде боротьбу з релігійним дурманом, одружився церковним шлюбом. За таку любов візьми, "Зміна", цих нещирих комсомольців.[4 с.190] Приблизно до цього ж часу відноситься і публікація в московській газеті «Молодий ленінець», що розповідає про товариський суд над молодим робочим Першої московської зразкової друкарні. Комсомолец звинувачувався в тяжкому злочині - вінчанні в церкві. Головне питання, яке прагнули з'ясувати в ході імпровізованого судового розгляду: «Що дорожче: дружина чи комуністична партія?» [4 с.190] В таких судженнях чітко формулювалася аномальна природа церковного шлюбу. Не дивно, що під впливом антицерковної пропаганди, а головне, в ситуації нелегітимності актів «звичайного права церкви» кількість вінчань стало скорочуватися. Так, в 1924 році в Череповці вінчалися трохи більше половини всіх молодят, в 1925 році - всього 21% [4 с.192]. Повне заперечення релігійного освячення сім'ї в 1920-ті роки можна зафіксувати і в студентському середовищі. Юнаки та дівчата, які приїжджали до великих міст вчитися, вступаючи в шлюб, ніколи не йшли до церкви. Про секуляризацію законних шлюбних відносин свідчить і художній наратив. У романі Н.А. Островського «Як гартувалася сталь» описане весілля двох комсомольців: «А через кілька днів ... був товариський вечір без їжі і пиття - комуністична вечірка на честь співдружності Талі і Миколи. Це був вечір спогадів, читання уривків з найбільш хвилюючих книг. Багато і добре співали хором».[8 с.292] Лев Троцький, спираючись на досвід проведення весіль по-новому, писав: «Одруження, мабуть, легше обходиться без обрядовості. Хоча і тут скільки було "непорозумінь" і винятків в партії з приводу вінчання в церкві». Нижче лідер боротьби за новий побут змушений був визнати: «Не хоче миритися побут з" голим "шлюбом, який не прикрашений театральністю» [Лебіна с.191]. Як дійства, які могли б

змагатися з церковним шлюбом - ритуально налагодженим, що передбачають особливі вбрання нареченого і нареченої і іншу яскраву атрибутику, - були запропоновані «червоні весілля». Вони стали органічною частиною комуністичних обрядів періоду переходу. Ініціатива зі створення і впровадження цих нових побутових норм в повсякденності належала комсомолу. Як і у випадку з «червоними хрестинами», «звездинами», «октябринями» і т.п., владні структури дотримувалися політики лояльного нейтралітету, передавши відповідальність за «червоні весілля» на молодіжну комуністичну організацію. Навесні 1924 року ЦК ВЛКСМ відзначав величезні, а головне, як тоді здавалося, стійкі зрушення в побуті: «Октябрини замість хрестин, цивільні похорони і весілля, введення нової обрядовості замість релігійної стали в робочому середовищі масовим явищем». В історичних джерелах феномен «червоних весіль» фіксується як побутова норма політизованого характеру: «Після обрання президії, до якої увійшли і наречені, секретар осередку РКП ... робить доповідь про значення червоного весілля в новому побуті. Після доповіді наречені, взявшись за руки, виходять вперед - на край сцени, за ними майорить комсомольський прапор. Читають договір, з якого видно, що вона - безпартійна працівниця ... і він - технічний секретар осередку РКП, комуніст ... вступають в союз за взаємною згодою і зобов'язуються жити чесно, виховуючи дітей чесними громадянами СРСР. Останнє слово покривається гуркотом оплесків. Тут же подарунки: від жінвідділів - ковдра, від заводууправління - відріз тканини, від культкомісії - три книжечки - "Азбука комунізму", "Донька революції", "Питання побуту". Після урочистої частини спектакль.» [Лебіна с.192] Щодо весільної обрядовості на селі, то у праці дослідника Нолла знаходимо записи свідчень очевидців: «Весілля стало менше, вони стали коротшими. Там голод, там в колгосп тягнуть. Візьмуть тихо розпишуться і на тому-всє. Та який коровай. Ми одружилися в гуртожитку і кожен день отримували шматочок хліба. Мати зібрала придане. Що там було? Свита овеча, кожух, а у кого трохи краще було, так ще і 10 сорочок».[6 с.345] У досить чіткому ритуалі «червоним весіллям» не передбачалися будь-які вимоги, що стосувалися одягу молодят або подальшої святкової трапези. Лише в окремих випадках гості і наречені пили разом чай. Експеримент в сфері шлюбної обрядовості був припинений прийняттям в 1926 році нового шлюбно-сімейного кодексу, який прирівняв фактичні шлюби до зареєстрованих. Приватною справою стало не тільки питання про юридичне закріплення шлюбу, але і сам шлюбний ритуал, виведений зі сфери публічності. Зовнішня індиферентність влади, тобто відсутність будь-яких нормативних документів, що регламентують обрядовість і атрибутику громадянської церемонії одруження, легко коригувалися загальними постулатами радянської соціальної політики і жорсткими контурами повсякденності часу перших п'ятирічок. Нормоване постачання населення продуктами харчування і товарами в кінці 1920-х - середині 1930-х років ускладнювало не тільки організацію весільних урочистостей, а й повсякденне життя. Приміщення загасів, де за одним столом реєстрували і шлюби, і смерті, не передбачали необхідності в особливих ритуалах. Одночасно влада приймала ряд нормативних рішень по антирелігійній пропаганді, в яких вказувалося на необхідність усунути церкву від контролю над повсякденним життям населення. У листі ЦК ВКП (б) «Про заходи щодо посилення антирелігійної роботи» від 24 січня 1929 року підкреслювалося: «Партійним комітетам і виконкомам необхідно поставити питання про використання ЗАГСу з метою боротьби проти попівщини, церковних обрядів і пережитків дореволюційного старого побуту ... »[7 с.34] На рубежі 1920-1930-х років з повсякденного життя городян зникли обручки. Їх не надягали не лише молодята, а й намагалися не носити подружжя зі стажем. В епоху «червоних весіль» відмова від обручок була результатом впливу нормалізації суджень в першу чергу комсомольських організацій. Показова фраза з протоколу зборів комсомольського колективу петроградської фабрики «Червоний прапор» від 1 серпня 1923 року. Комсомольцям пропонувалося бути «далі від різних коштовностей» [4 с.192]. На початку 1930-х у більшості сімей виникла необхідність здавати в магазини прикраси зі срібла та золота, які ще лишилися в родині, для купівлі продуктів харчування. Крім того, в 1932-1934 роках у великих містах пройшла кампанія з «вибивання золота». Академік І.П. Павлов з обуренням писав В.М. Молотову: «Люди, які підозрювалися в тому, що у них є заощадження у вигляді золота, коштовностей і валюти, хоча і незначні, якщо вони не віддавали їх прямо, позбавлялися волі, їх збирали в одній кімнаті і піддавали, звичайно, тортурам, повинні були стояти, днями і тижнями голодували і навіть були обмежені в свободі користуватися вбиральною ... А віднімуть якихось дріб'язок, золотий хрестик, які віруючі носять на грудях, срібний подарунок покійного чоловіка» [4 с.189]. Відомості з листа Павлова підтверджуються усними розповідями про спеціально створених для цих цілей занадто натоплених приміщеннях - «парилках», де заарештовані стояли, тісно притулившись один до одного. Більше доби витримували не всі. Боячись потрапити в «парилку», багато хто віддавав золото добровільно. Про це, зокрема, згадувала літературознавець Скрябіна. Її начальник, комендант заводу, неодноразово натякав молодій жінці, що носіння обручок - буржуазний забобон і коштовність слід здати державі [11 с.79]. Дивом збереглися прикраси в 1930-і роки пересічні городяни намагалися не носити. До того ж даний період український народ переживав особливо болісно, голод призводив до страшних і непоправних втрат і наслідків. Атмосфера, в якій радянські люди вступали в шлюб, в роки передвоєнного сталінізму посилювалася зміною відомчого підпорядкування загасів. У липні 1934 ЦВК СРСР прийняв постанову «Про освіту загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР», до складу якого увійшов і Відділ записів актів громадянського стану, а в жовтні 1934 роки з'явився законодавчий акт «Про встановлення штатів органів ЗАГС НКВС і про порядок функціонування цих органів». Розміщення загасів в будівлях місцевих відділів міліції не дало радянському обряду одруження додаткової урочистості, якщо не брати до уваги штампа в паспорті. Проте в другій половині 1930-х років в даній сфері нормалізуються судження влади та відбуваються істотні зміни. У моралістичній риторичній формується орієнтація на моногамний офіційний шлюб і осуд дошлюбних та позашлюбних статевих зв'язків. В даному контексті сталінська позиція збігалася з релігійно-патріархальною. Це ставало важливим в ситуації державного примирення з православною церквою, що викликало певні надії на лібералізацію ставлення влади до церковного шлюбу. Проте в умовах повоєнної повсякденності

влада як і раніше стежила за динамікою фактів вінчання, розцінюючи це як соціальну аномалію. В даний період люди зверталися до церкви для освячення шлюбу значно рідше, ніж для хрещення новонароджених або відспівування померлих. Вінчали в середньому не більше 15% молодят.[9 с.160]. Швидше за все, це пояснювалося відносною самостійністю молодих людей, що вступають у шлюб, незалежністю їх рішень від волі батьків. Крім того, післявоєнний великий стиль з вираженими рисами імперської монументальності ще не знищив надію на повернення пишних весільних урочистостей. Про це свідчать художні фільми: «Свинарка і пастух», що вийшов напередодні німецько-радянської війни, «Кубанські казаки» і особливо «Весілля з приданим». Останній особливо став своєрідною презентацією нових уявлень про шлюбну обрядовість. У фільмі-виставі, що вийшов в прокат в грудні 1953 року наречена з'являється в спеціальній білій сукні і в накинутому на голову тонкому шовковому шарфі - аналогові весільного вельона, а наречений - в чорному костюмі, в білій сорочці з краваткою. Однак ніяких нормативних суджень з приводу форми шлюбного церемоніалу сталінське керівництво не створювало. Не існувало надії і на легітимізацію обряду вінчання.

Джерела та література

1. Бондарчук М.П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940-1980-ті роки):повсякденні прояви, трансформації./Гол. ред. В.А. Смолій; Наук.ред. В.М. Даниленко.НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2012. – 322с.
2. Громова Н. Радянська історіографія календарної обрядовості українців // Етнічна історія народів Європи:Збірник наукових праць. – Вип. 32. – К., 2010. – С. 133-141.
3. Коляструк О.І. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя/ Ольга Коляструк. – Харків : Раритети України, 2010.– 386 с.
4. Лебина, Н. Л. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю / Наталия Лебина. — М.: Новое литературное обозрение, 2015. — 488 с.
5. Миронец Н.И. Песня в комсомольском строю. М., 1985. – 219с.
6. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія селянської культури 1920– 1930 років./ Вільям Нолл — К.: Родовід, 1999.- 560с.
7. Одинцов М.И. Государство и церковь. (История взаимоотношений. 1917-1938 гг.)/М.Одинцов.- М., 1991. 478с.
8. Островский Н.А. Как закалялась сталь // Островский Н.А. Собрание сочинений: В 3 т. М., 1955. Т. 1 - 438с.
9. Партийная этика. Документы и материалы дискуссии 20-х годов. М., 1989. - 245с.
10. Радянські свята та обряди в комуністичному вихованні. — К.: Молодь, 1972. – 167с.
11. Скрябина Е. Страницы жизни./Е. Скрябина.- М., 1994. – 387с.
12. Советская жизнь. 1945-1953. М.2003. - 658с.
13. Стеценко С. Розвиток та вдосконалення радянських свят і обрядів / С. Стеценко // Народна творчість та етнографія. – 1976. – Вип. 5. – С. 3–8.
14. Шліхта Н.В. Історія радянського суспільства. Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп./ Наталія Шліхта. – Х.:Акта, 2015. – 252с.

УДК 327: 94 (480) | «1939 / 1940».

В'ячеслав Іванов

ІНОЗЕМНА ДОПОМОГА ФІНЛЯНДІЇ ПІД ЧАС «ЗИМОВОЇ ВІЙНИ» 1939-1940 рр.

У статті розкривається проблематика військової і політичної співпраці між Фінляндією і країнами Західної Європи під час «Зимової війни» (30 листопада 1939 – 12 березня 1940 рр.). Показується роль і діяльність Швеції, Італії, Великобританії і Франції, які переслідували власні поставлені інтереси і завдання. Виявлено місце нацистської Німеччини в цьому локальному військовому конфлікті, як складової частини Другої світової війни, її взаємовідношення з Фінляндською республікою і Радянським Союзом. Важливе місце приділене дипломатії і переговорам під час «Зимової війни», як особливого «політичного фронту» військових дій.

Ключові слова: Фінляндія, «Зимова війна», СРСР.

В статье раскрывается проблематика военного и политического сотрудничества между Финляндией и странами Западной Европы во время «Зимней войны» (30 ноября 1939 – 12 марта 1940 гг.). Показывается роль и деятельность Швеции, Италии, Великобритании и Франции, которые преследовали собственные поставленные интересы и задачи. Выявлено место нацистской Германии в этом локальном военном конфликте, как составной части Второй мировой войны, ее взаимоотношения с Финляндской республикой и Советским Союзом. Важное место уделено дипломатии и переговорам во время «Зимней войны», как особого «политического фронта» военных действий.

Ключевые слова: Финляндия, «Зимняя война», СССР.

In the article the range of problems of military and political collaboration opens up between Finland and countries of Western Europe in the «Winter war» (on November, 30 on March, 1939 – 12 1940). A role and activity of Sweden, Italy, Great Britain and France are shown, that pursued the own put interests and tasks. The place of Nazi Germany is educed in this local military conflict, as component part of World War II, her interrelation with the Finland republic and Soviet Union. An important place is spared to diplomacy and negotiations in the «Winter War», as special «political front» of military operations. An important role is spared to the strategic partner and ally of Finland – to Sweden, her diplomatic interference with motion of military conflict between the USSR and Finland in 1939-40. An author also